

УДК [338.43+53:33+316:33]:332.14:005.935.2

*О.І. ПАВЛОВ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій*

Агроекономічний, фізиекономічний, соціоекономічний та руралістичний підходи до дослідження сільських територій

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій за останні десять років перетворився на один із пріоритетних напрямів агроекономічних досліджень. Проте виділення сільських територій у самостійний об'єкт вивчення аграрної економічної науки відбулося не відразу. Після введення на початку 2000-х років у науковий обіг поняття «сільські території» було опубліковано низку фундаментальних праць із зазначеної проблематики, які сприяли становленню територіальної дослідницької парадигми й оформленню її в окрему гілку агроекономічної науки. Проте теоретичні надбання науковців поки що не реалізовано на практиці. Навпаки, стан цих природних і соціально-просторових утворень із кожним роком погіршується. Не сприяє цьому й сучасна ситуація в українському суспільстві та позиції України на міжнародній арені. Враховуючи євроінтеграційний курс нашої держави й роль аграрного сектору економіки у підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на глобальних ринках, значної ваги набуває питання систематизації, упорядкування та інтеграції наукових

підходів до дослідження сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення мультидисциплінарного підходу до дослідження сільських територій розпочалося з концепції поліфункціонального розвитку села, «розширення» аграрного сектору за рахунок імплементації в науковий дискурс поняття «сільський сектор» [14] із наступним суміщенням та заміщенням понять «сільська місцевість» і «сільські території» й активним використанням в економічній науці поняття «сільські території» [19; 13; 11; 8]. Подоланню соціальної інтервенції економічного підходу в оцінці сутності, функцій та суспільного призначення сільських територій сприяли публікації з фізичної економії [17], соціоекономіки [3; 16], соціальної географії сільського господарства [6], з ідентифікації і класифікації сільських територій [7].

Розширення тематичного та галузевого дослідницького поля сільськотериторіальної проблематики до меж міжгалузевого, наслідком чого стала різноспрямованість наукових досліджень, потребує розроблення нової міждисциплінарної наукової галузі, адекватної природі й структурній будові об'єкта дослідження, яким є сільські тери-

© О.І. Павлов, 2016

торії. Саме таким вимогам відповідає руралістика (від англ. rural – сільський), яка вивчає суспільний процес, що відбувається в межах сільських територій у всіх його проявах із застосуванням загальнонаукових, філософських і спеціальних методів. Ця наукова галузь ґрунтується на теоретичному та методологічному потенціалі фізичної економії й соціоекономіки, творчо використовує пізнавальний арсенал економічної, географічної, соціологічної, історичної та інших наук. Таке позиціонування руралістики дає усі підстави для покладання на неї завдання комплексного дослідження сільських територій. Це в свою чергу актуалізує питання щодо розкриття пізнавальних можливостей агроекономічної науки, фізичної економії, соціоекономіки і власне руралістики в дослідженні сільських територій.

Мета статті – розширення та поглиблення системного уявлення про сутність, ідентифікаційні ознаки, структурну будову, функції й суспільне призначення сільських територій на основі здійснення порівняльного аналізу агроекономічного, фізиекономічного, соціоекономічного та руралістичного підходів до дослідження цих природних і соціально-просторових утворень.

Виклад основних результатів дослідження. Запропонована диференціація наукових підходів до дослідження сільських територій є умовною з різних причин. По-перше, економіка представлена в кожному з них, оскільки незалежно від зміщення акцентів дослідження (галузевий або територіальний), неоднакових джерел суспільного відтворення сільського господарства й сільських територій, різного розуміння їх співвідношення між собою, економічна складова об'єкта вивчення все ж таки належить до прерогативи агро-економічної науки. По-друге, спрацьовує ефект дотримання традиції: протягом тривалого часу мало місце суміщення дихотомій «село–місто» і «сільське господарство–промисловість». По-третє, дається взнаки загальна культура дослідника, що веде до «виходу» наукового інтересу вченого за межі дисциплінарних бар'єрів. По-четверте, проявляється редукціонізм мислення, за яким село сприймається виключно як місце для занять сільським господарством.

Із зазначених причин на тлі домінування галузевого економічного підходу до визначення сутності сільських територій, що має під собою певне підґрунтя, в середовищі економічного співтовариства завжди співіснували різні дослідницькі парадигми. В умовах протидії двох різноспрямованих пізнавальних тенденцій – поглиблення спеціалізації наукових знань та інтеграції міждисциплінарних зв'язків дистанція між прибічниками вузьковідомчих (галузевих) дослідницьких практик і різнопрофільними дослідниками тільки зростала.

Саме з числа «міждисциплінарників» виокремилася група дослідників, що здійснила у 1990-ті – на початку 2000-х років науковий прорив від концепції багатокладного сільського господарства (Юрчишин В.) до багатофункціонального розвитку села (Шепотько Л.) та концепту «сільський сектор» (Шепотько Л., Прокопа І.) [14].

Проте виділення сільських територій у самостійний об'єкт вивчення аграрної економічної науки відбулося поступово. Достатньо послатися на формулювання теми Сьомого Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 2005 року, яка мала назву: «Соціально-економічні проблеми розвитку українського села та сільських територій». Тобто, село й сільські території, з погляду організаторів конгресу, – це окремі субстанції. Тому не дивно, що прийнята 2007 року державна цільова програма торкалася розвитку села, а не сільських територій, які в цьому документі ототожнювалися з соціальною сферою села.

Для нормотворчої практики України характерним є використання словосполучення «сільські території» без його змістовного наповнення, що несумісно з правовими традиціями. Більше того, в нормативно-правових актах як тотожні використовуються поняття «сільські території», «сільська місцевість» і «село».

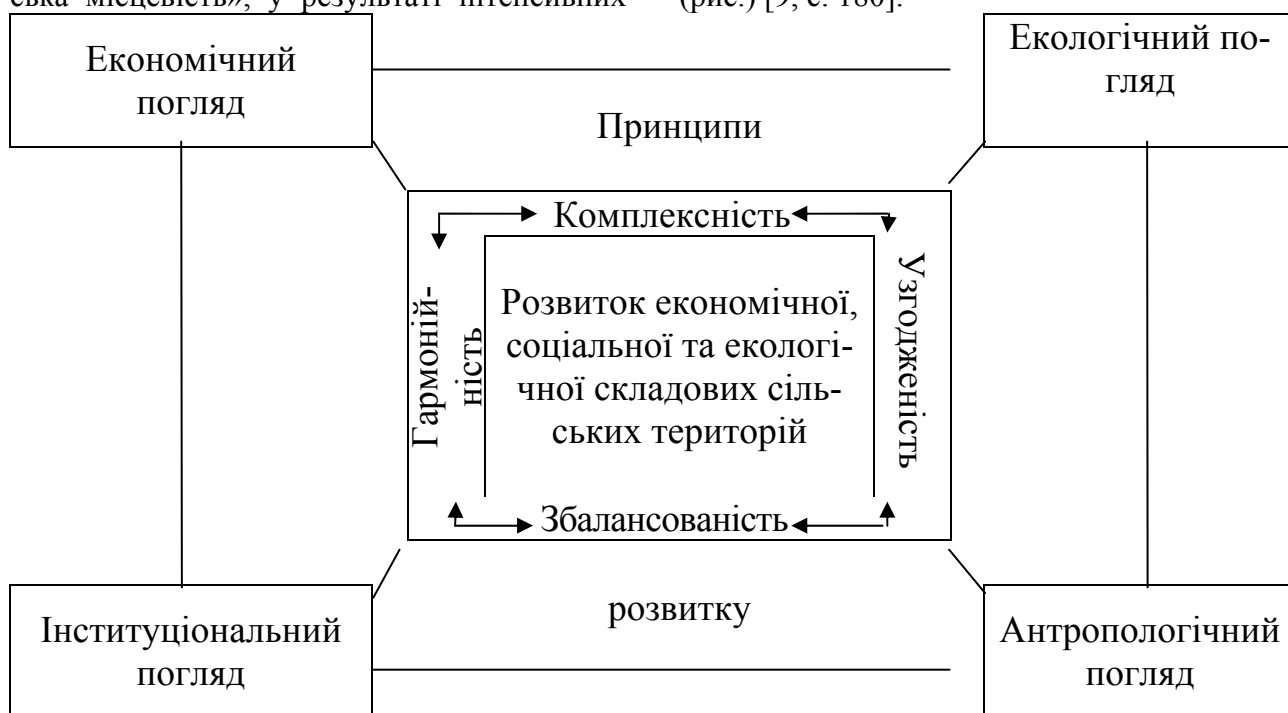
У наших публікаціях [7–9] простежується кілька наукових підходів щодо визначення зазначених понять, зокрема підкреслюється генетичний зв'язок території та місця. Оскільки місце – це конкретна точка території, використання терміна «сільська місцевість» як синоніма слова «сільська територія» є

виправданим по відношенню до конкретної території (базовий рівень сільських територій). Асоціативний зв'язок між поняттями «сільські території» й «село» пов'язаний, з нашого погляду, з розширеним тлумаченням поняття «село» як просторового утворення, що знаходиться за межами міст і виконує комплекс функцій, які визначаються його місцезнаходженням, ресурсами природного походження. В цьому значенні село постає як системний об'єкт сільської місцевості й як серцевина та складова базового рівня сільських територій.

Незважаючи на заміщення і суміщення понять «сільські території», «село» та «сільська місцевість», у результаті інтенсивних

наукових пошуків відбулося становлення територіальної дослідницької парадигми, ознакою якої стало введення у науковий обіг поняття «сільський розвиток», яке віддзеркалює сутність суспільного процесу, що відбувається в межах сільських територій як природного й соціально-просторового утворення.

Генеруванню міжпредметних зв'язків сприяла постановка світовою науковою спільнотою проблеми сталого розвитку, результатом чого стало тлумачення сталості соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій як узгодженості, збалансованості, гармонійності між їх складовими (рис.) [9, с. 180].

Системне уявлення сталого розвитку сільських територій

Економічний погляд ґрунтується на уявленні про необхідність постійного зростання темпів та обсягів виробництва сільськогосподарської й іншої продукції, одержання максимального прибутку та підвищення доходності. Обмежувальними факторами розвитку тут має бути якісне вдосконалення процесу виробництва за рахунок використання інноваційних технологій і оптимізація суспільного споживання.

Екологічний погляд передбачає захист природного середовища зменшенням на нього техногенного навантаження.

Антропологічний погляд пов'язаний із розглядом людини як мети та засобу виробництва, свідомим вибором нею такої моделі поведінки, яка б ґрунтувалася на формуванні обмеженого фізіологічними нормами споживання продуктів матеріального (фізичного) походження.

Інституціональний погляд запроваджує вироблення нової системи цінностей, моралі, права, інститутів публічної влади й громадянського суспільства, призначенням яких є формування та реалізація моделі сталості соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій.

Таким чином, сталий розвиток можливий як такий передусім завдяки формуванню якісно нового рівня суспільної свідомості, при якому першість мають посідати не матеріальні, а духовні блага.

У наведеному визначенні сталого розвитку сільських територій крізь призму економічного, екологічного, антропологічного й інституціонального поглядів знайшли свій відбиток фізоекономічний і соціоекономічний підходи.

Економістам належить пріоритет в обґрунтуванні необхідності звернення до дослідницького інструментарію суміжних наук для пояснення причин загрозливого стану сільських територій. Мова йде, як вважає В. Юрчишин [18, с. 464], про практичне втілення та ефективне освоєння нетрадиційних наукових підходів і практичних кроків по подоланню негативних наслідків сучасних аграрних перетворень, що призвели до великих соціальних, соціально-психологічних, виробничих та економічних втрат.

У зв'язку з цим доречно звернутися до наукової спадщини академіка І. Лукінова [4, с. 12], який ще на початку 2000-х років акцентував увагу наукової спільноти, політиків і бізнесменів на доцільності соціальної переорієнтації економіки перехідного періоду, формуванні еволюційним шляхом моделі високорозвиненої економіки, спрямованої на забезпечення гідного життя людини й суспільства, стійкого процесу демовідродження сільського населення.

Таким чином, у межах агроекономічного підходу відбувається інтенсивний пошук сільськотериторіального предметного поля, що знаходиться на міждисциплінарному стику. Насамперед предметом такого дослідження є природні ресурси та географічне положення сільських територій або фактори «першої природи» за П. Кругманом [24, с. 38]. Отже, сільськогосподарські землі, лісові, водні, фауністичні ресурси, рельєф, клімат, природна зональність, місцеположення сільських територій визначають перспективи розвитку сільських територій. Тому цілком природно, що цей основоположний фактор посідає визначальне місце у фізоекономічному тлумаченні природного потенціалу сільських територій як агроеко-

системи та їх позиціонуванні як природного утворення.

У центрі фізичної економії постає ідея про виключну роль у розвитку людства землеробства як єдиного виду діяльності, що забезпечує зростання багатства й приріст матерії. Згідно з ученням одного з основоположників вітчизняної школи фізичної економії М. Руденка, життя на планеті продовжується завдяки енергії прогресу, сутність якої розглядається ним через поділ багатства на абсолютне та відносне. Абсолютне багатство утворюється за рахунок приросту органічної речовини у землеробстві, усі інші види багатства – відносні. Джерелом походження абсолютного багатства (абсолютна додана вартість) є енергія живого, що одержується від Сонця через фотосинтез. Тобто енергією прогресу є абсолютна додана вартість. Відносне багатство (відносна додана вартість) засноване на розсіюванні сонячної енергії, яке відбувається в результаті зміни неживого. Основним фактором примноження абсолютного багатства є праця селянина на землі, яка забезпечує рівновагу між абсолютним і відносним багатством, від якої залежить стан біосфери, сільського господарства, економіки в цілому, соціальне положення широких верств населення. Осягнути сутність рівноважного розвитку землеробства дає змогу формалізована модель капіталу (формула енергії прогресу) М. Руденка:

$$K = E - F, \quad (1)$$

де K – капітал, E – енергія прогресу, F – кількість енергії.

А це означає, що капітал – абсолютна додана вартість з відрахуванням від неї відносної вартості та державних витрат. Енергія прогресу складається з п'яти рівновеликих одиниць, основу якої становлять три п'ятих продукції землеробства (дві п'ятих у вигляді соломи й трави і одна п'ята – зерна, що споживається селянами), дві інші одиниці, що забезпечують потреби мешканців міста та держави, – це відносне багатство) [12, с. 372].

Інакше кажучи, всі хто знаходиться за межами сільських територій – ентропійні феномени, що споживають енергію у вигляді зерна, яке виробляють селяни. Виходячи з цього, їхня участь у розв'язанні проблеми

сільського буття має бути більш діяльною. Варто перейти, на думку М. Руденка, від споживацького відношення до села до творчо-активного, здійснивши відповідно до логіки ринку енергетичний перерозподіл між містом і селом у вигляді фінансових дотацій на відродження сільських територій.

Фундаментальні положення засновників вітчизняної школи фізичної економії С. Подолинського, В. Вернадського й М. Руденка творчо розвинуто їх сучасними послідовниками у монографічній праці [17], в якій висвітлено теоретичні та прикладні аспекти фізіоекономіки, розкрито природничі засади економічного мислення.

Іншим міжгалузевим підходом, що ґрунтується на економічному підґрунті, є соціоекономіка, становлення якої пов'язано з ім'ям А. Етціоні [21]. Водночас її поява є також творчим надбанням засновника Римського клубу А. Печчеї, який звернув увагу на те, що людина здатна йти в ногу з тими змінами, які внесені нею в цей світ. Експлуатуючи багатства Землі, вона визначала межі свого безпечного існування [10, с. 89,92]. Тим самим А. Печчеї підкреслював, що необхідно гармонізувати відносини в системі «природа – людина – соціум – техніка». Безперечно, не останнє місце в цьому ланцюзі взаємозалежностей посідають сільські території.

Незважаючи на існування різних географічних коренів і версій соціоекономіки, загальним для цього наукового підходу є розгляд взаємозв'язку між різними сферами суспільного життя крізь призму соціальності та інтеграції економічних, соціальних, духовних і політичних процесів.

Із початку 2010-х років перші наукові праці із соціоекономіки з'явилися в Україні [3; 16]. Не дивно, що в них першочергова увага приділена концептуальним засадам розвитку аграрного сектору економіки, його соціоекономічної переорієнтації. Автори цих праць доводять, що з позицій соціоекономіки при веденні сільськогосподарської діяльності в сільськотериторіальному просторовому сегменті більше уваги слід приділяти її моральному контексту, через вимірювання економічної ефективності соціальними наслідками господарської діяльності. Це завдання набуває теоретичного й практичного значення

при формуванні сучасної стратегії комплексного розвитку сільських територій.

З розширенням і поглибленням наукових знань долаються бар'єри між окремими науками. Як відзначав свого часу В. Вернадський [2, с. 370], ми все більше спеціалізуємося не за науками, а за проблемами. Це уможливило, з одного боку, надзвичайно заглиблюватися в досліджувані явища, а з іншого – розширювати охоплення їх з усіх поглядів.

Одним із таких є погляд на аграрне суспільство в цілому та на сільські території – його характерну ознаку як на минуле людської історії. Як пережиток і залишок такого минулого західними істориками розглядається сучасний селянин. Так, Дж. Скотт [26, с. 52] пояснює економічну поведінку селянина небажанням ризикувати, внаслідок чого господарська діяльність обмежується нижньою межею споживання. Його позицію поділяє Т. Шанін [25, с. 23–24], який вважає, що селянин намагається передусім задовольнити власні потреби в продуктах харчування. Проте така думка спростовується даними вітчизняної статистики про частку індивідуального сектора (49,3%) у виробництві сільськогосподарської продукції [1, с. 20]. Очевидно, що оцінки цих авторів ґрунтуються на концепції «моральної економіки», яка застосовується при аналізі натурально-споживчого господарства.

Ширше пояснення даного явища міститься у просторовій концепції поворотних пунктів (точки біфуркації) в динаміці сільського господарства Р. Бічаніча [20], яка враховує зміни основних факторів виробництва (земля, труд, капітал), що відбуваються в процесі суспільної еволюції. На підставі цих змін Р. Бічаніч виділив в історичному розвитку сільського господарства три стадії. На першій стадії (натуральне господарство) чисельність зайнятих у сільському господарстві постійно зростає, виробничий процес у цілому визначається природною продуктивністю земель, капітал не відіграє визначальної ролі, основними виробниками продукції є селяни. На другій стадії відбувається зниження частки зайнятих у сільському господарстві, здійснюється поворот до товарного виробництва. Внаслідок урбанізації поступово вичерпується родючість сільськогос-

подарських земель, промисловість витискує сільське господарство як більш капіталоємна галузь, на перший план виступають комерційні фактори. На третій стадії спостерігається інтенсифікація землекористування, заміщення природної родючості капіталом через розвиток механізації, меліорації й хімізації, землі втрачають своє первісне значення, чисельність зайнятих у сільському господарстві різко скорочується. Ключову роль в економічному житті починають відігравати інвестиції та інновації.

У географічній концепції еволюції сільського простору Т. Нефьодової [5] виділено п'ять стадій сільської еволюції, які відповідають етапам урбанізації сільських територій. Перша стадія – природна (натуральне господарство). Друга стадія – ранньо-міська (природно-національна), коли урбанізація стимулює вплив сільського населення, але завдяки високому природному приросту зберігається його чисельність, здійснюється процес диференціації, спеціалізації землекористування. Для третьої стадії (середньоурбанізована) характерний поділ територій на сприятливі й несприятливі за своїми природно-кліматичними умовами для ведення сільського господарства. Відбуваються концентрація і поляризація виробництва та сільського розселення, стягування населення і життєздатного суспільного виробництва до міст. На четвертій стадії (пізньоурбанізована) посилюються зональні відмінності, капітал замінює працю, не потребуючи зростання сільського населення. П'ята стадія – неоприродна (екологічна). Сільський простір втрачає риси аграрного й стає рекреаційно-дачним та екобіотехнологічним. На думку Т. Нефьодової, Російська Федерація в цілому на даний час проходить третю стадію еволюції, а її найбільш розвинені частини – четверту.

Перед тим як перейти до характеристики практичного значення концепції російського географа для оцінки рівня розвитку сільських територій України, визначимо своє ставлення до суті самої концепції. Передусім викликає заперечення жорстка прив'язка сільської еволюції до процесу урбанізації. При цьому автор підміняє стадії індустріального й постіндустріального розвитку урбанізацією як однією з їх складових. Тим самим спростовується сутність глибинних

процесів, що відбуваються на сільських територіях, які розвиваються за своєю логікою. Важко також уявити ситуацію, за якої сільський простір перестане бути аграрним. Це нагадує концепцію посткомуністичного гуманізму К. Маркса та його сподівання на те, що село в майбутньому перетвориться виключно на резервний фонд для відродження життєвої сили нації.

Що стосується ролі урбанізації в сільській еволюції України, зазначимо, що більше ніж 80% її міст мають населення до 50 тис. осіб, а 34,56% – від 10 до 20 тис. осіб. За нашими підрахунками, в зоні впливу середньостатистичного міста знаходиться 30,8 тис. осіб сільського населення. Феномен української урбанізації – в тому, що процес урбанізації має своїм наслідком руралізацію міст. Дрібнодисперсний характер розселення притаманний також адміністративним районам: 60% із них мають населення до 40 тис. осіб і тільки 12 районів із 490 – понад 100 тис. осіб [7, с. 253, 256]. Тобто, низька густина населення характерна для системи розселення України в цілому.

Міждисциплінарний характер наукових підходів розширює діапазон дослідження сільських територій за рахунок звернення до нетрадиційних для економіки чи географії методів, які використовуються в психології, соціології, культурології, в когнітивній лінгвістиці. Завдяки пізнавальному потенціалу цих наук формується уявлення про сільські території у вигляді певного ментального образу дійсності. Уявлення про те, як сільське населення сприймає й усвідомлює власну територію, її межі дає ментальна карта географічного простору, яка є продуктом відбиття людською свідомістю навколишнього середовища. Вкрай важливо на основі ментальних карт з'ясувати, наскільки ознака соціально-просторової та «етнічної території» сприяє формуванню сталого образу сільських територій як малої батьківщини (вернакулярна територія). Згідно з Т. Джорданом [23], вернакулярні райони є продуктом просторового сприйняття «середньої людини», а не інтелектуальної свідомості географа. Тому «шукати» ці райони потрібно не в господарських і культурних особливостях, а через сприйняття цих особливостей людиною. За даними Р. Хейла [22], в США ще наприкінці 1960-х

років нараховувалося дві третини вернакулярних («ментальних») районів, що доводило про достатньо чітко виражену просторову самосвідомість населення.

В Україні питання формування ментального простору сільських територій є недослідженим. За опосередкованими індикаторами «вернакулярності» можна стверджувати, що частка таких територій незначна. До категорії вернакулярних територій можна віднести деякі приміські, приморські та рекреаційні сільські просторові утворення. Для більшості сільського населення території їхнього проживання не є привабливими. Сільська молодь взагалі почуває себе комфортно не на малій батьківщині, а у великих містах. Проте такі спостереження засновані на власному досвіді й інституції дослідника. Разом із тим існує апробована американська методика [15] щодо виявлення територіальних переваг населення, яка передбачає проведення прямого опитування населення; тлумачення рекламних матеріалів, інших маркерів; урахування статистики руху населення, товарів, інформації; дослідження літературних джерел.

Незважаючи на поширення міждисциплінарних зв'язків, руралістичний підхід не набув поки що ознак сталості та системності, оскільки руралістика як міждисциплінарна наукова галузь сама перебуває в стадії становлення. Запорукою життєздатності руралістики є її вагоме теоретичне й методологічне підґрунтя, а саме: фундаментальні положення цивілізаційних й світ-системної теорій, фізичної економії, соціоекономіки, сучасні досягнення економічної, географічної, соціологічної, історичної, управлінської, психологічної, етнологічної, культурологічної та інших наукових дисциплін.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтвердили гіпотезу про те, що сільські території є складним об'єктом просторового розвитку, який потребує для ви-

вчення різноманітних та різноспрямованих природних і суспільних процесів, що відбуваються в його межах, застосування різних наукових підходів. Саме єдність об'єкта дослідження, який із позицій агроєкономіки, фізоекономіки, соціоекономіки й руралістики постає як агроєкосистема, економічний простір, соціальне середовище та ментальний образ потребує, з одного боку, застосування загальнонаукових і філософських методів дослідження, та спеціальних дослідницьких парадигм – з іншого.

Використання пізнавального інструментарію різних наукових підходів дало змогу розширити предметне поле дослідження об'єкта, деталізувати й поглибити його властивості, риси та характеристики як поліфункціонального і різнопрофільного за своїм суспільним призначенням природного й соціально-просторового утворення.

Висвітлення наукової сільськотериторіальної проблематики під кутом галузевого та міжгалузевого підходів виявило необхідність в інтеграції когнітивного потенціалу економічної, географічної, соціологічної, історичної, психологічної наук, етнології й культурології в єдину міждисциплінарну наукову галузь – руралістику, що надасть ще більшої «ваги» об'єкту дослідження як у науковому, так і в прикладному значенні. Саме в цьому й полягає наукова новизна результатів дослідження.

З огляду на це до перспективних напрямів подальших досліджень віднесено:

подальше обґрунтування світоглядних, теоретичних і методологічних засад руралістики;

поглиблення наукових уявлень про руралізацію як про комплексне суспільне явище, яке не обмежується сільською територіальною підсистемою суспільства;

уточнення об'єктно-предметного поля руралізму як ідейної течії та світогляду.

Список використаних джерел

1. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2012 рік. Остаточні дані: стат. бюл.; відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 26 с.
2. Вернадский В. И. Размышления натуралиста / В. И. Вернадский. Библиотека журнала «ORGANIC UA». – Кн. 12, т. 3. – ВК «АРС», 2013. – 532 с.; сер. «Отечественная мысль», кн. 6.
3. Гесць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Гесць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12 (601). – С. 4–14.
4. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: Экономика, 2002. – 568 с.
5. Нефедова Т. Сельская Россия на перепутье: географические очерки: [моногр.] / Т. Нефедова. – М.: Новое изд-во, 2003. – 408 с.

6. *Нефедова Т.* Социальная география сельского хозяйства / Т.Нефедова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ru-90ru/content>
7. *Павлов А.И.* Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика: [моногр.] / А.И. Павлов. – Одесса: Астропринт, 2015. – 344 с.
8. *Павлов О.І.* Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: [моногр.] / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 360 с.
9. *Павлов О.І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель: [моногр.] / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
10. *Печчеи А.* Человеческие качества / А. Печчеи; пер. с итал. – М.: Прогресс, 1980. – 312 с.
11. *Прокопа І.В.* Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11 (33). – С. 48–51.
12. *Руденко М.* Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії / М. Руденко. – Тернопіль: Джура, 2004. – 412 с.
13. *Саблук П.Т.* Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук: доп. на Сьомих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 9–10 листоп. 2005 р. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2005. – 20 с.
14. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: [у 2 т.] / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський, В.Д. Яворський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – Т. 2: Соціальні ресурси сільських територій. – 466 с.
15. *Трофимов А.М.* Территориальная идентификация в географии и вернакулярные районы / А.М. Трофимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/84_territorialbnag_indetificiq_v_geografii.pdf
16. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [Бородіна О.М., Геєць В.М., Гуроров А.О. та ін.]; за ред. В.М. Геєця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – 56 с.
17. Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання: [кол. моногр.]; за ред. Ю.О. Лупенка, В.М. Жука, В.О. Шевчука та О.В. Ходаківської. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2013. – 502 с.
18. *Юрчишин В.В.* Базові основи переорієнтації розвитку вітчизняної агросфери на засадах соціоекономіки / В.В. Юрчишин // Сталій розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: [моногр.] / [Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.]; за ред. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 464–478.
19. *Юрчишин В.В.* Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3 (125). – С. 3–10.
20. *Bicanic R.* Turning Points of Economic Development / R. Bicanic. – Paris: The Hague; Mouton, 1972. – 376 p.
21. *Etzioni A.* The Moral Dimension. Toward A New Economics. – New -York: The Free Press, 1988. – 368 p.
22. *Hale R. N.* Map of Vernacular regions in America / R. N. Hale. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971. – 264 p.
23. *Jordan T.* Perceptual Regions of Texas / T. Jordan // Geographical Review. – 1978. – № 3 vol. 68. – p. 72–84.
24. *Krugman P.* Geography and Trade / P. Krugman. – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 476 p.
25. *Shanin T.* Defining Peasants / T. Shanin. – Oxford, 1990. – 236 p.
26. *Scott J. C.* Moral Economy of Peasant. Rebellion and Subsistence in South-East Asia / J. C. Scott. – New Haven; London, 1976. – 512 p.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2015 р.

*

УДК 631:351.755.61

В.М. ЧОПЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Знелюднення сільських територій України в умовах соціально-демографічної кризи

Постановка проблеми. Внаслідок соціально-економічних трансформацій, які відбулися в агропромисловому комплексі України протягом минулих 10–12 років, економічна ефективність сільськогосподарського ви-

робництва поступово зростала, значно підвищився його експортний потенціал. Незважаючи на це, соціально-демографічна сфера сільських територій знаходиться нині у занепаді: поглиблюється деградація поселенської мережі, постійно зменшується чисельність сільського населення, смертність значно перевищує народжуваність, а депопуля-

© В.М. Чопенко, 2016